

## ORTODOKSJA – w Kościołach i wspólnotach kościelnych

B. Lohse, G. Hornig, HDTh II 56-164, III 71-88, 94-96; W. Sparr, *Wörterbuch des Christentums*, Gü 1988, Mn 2001, 52-53; J. Baur, W. Sparr, EKLn III 953-959; M. Matthias, TRE XXV 464-485 (bibliogr.); J. Gross, M. Uglorz, KChJ 163-168; J. Baur, W. Sparr, ECh III 874-878; M. Hintz, RelEnc VII 445-446; J. Wallmann, RGG VI (2003<sup>4</sup>) 696-702 (bibliogr.); P. Janowski, JPEDE 389-421 (bibliogr.); H. Wagner, LThK VII (2006) 1156.

B. W KOŚCIOŁACH REFORMOWANYCH – przyjmuje się 3 okresy o.: wczesną Frühorthodoxie (ok. 1565-1620), właśc. Hochorthodoxie (ok. 1620-75) i późną Spätorthodoxie (do ok. 1720); o. reform. związana była gł. z teol. centrami akademickimi w Szwajcarii (Bazylea, Berno, Genewa, Zurych) i Niemczech (Brema, Heidelberg, Herborn, Marburg); w przeciwieństwie do o. luteranizmu jej związek z tzw. księgami symbolicznymi lub wyznaniowymi (np. → *Helweckie wyznanie wiary*, *Katechizm* → *heidelberski* czy *Formula consensus ecclesiarum helveticarum*, oprac. 1675 przez znanych teologów z Bazylei, Berna, Genewy i Zurychu) był niewielki.

Od początku podstawowa kontrowersja teol. między nurtem reformacji niem. a szwajc. dotyczyła nauki o wieczery Pańskiej i chrystologii; prowadziło to do powstania 2 typów konfesyjnych → luteranizmu i → kalwinizmu mimo podejmowanych prób osiągnięcia i zachowania jedności wyznaniowej; 3 starość. wyznania wiary oraz chrystologiczne i skrypturystyczne *principium* (zasady *solutus Christus i sola scriptura*), głoszone przez oba nurty reformacyjne, nie doprowadziły do wykształcenia się jednej o. i jednej teologii; przy powoływaniu się na *Pismo Święte* i jego interpretację używano różnych metod oraz kategorii filoz.; o. reform. opierała się gł. na *Christianae religionis institutio* (Bas 1536) J. → Kalwina; pod koniec XVI w. reformowana o., akcentując np. maksymę *finitum non est capax infiniti*, zwalczała niektóre twierdzenia (m.in. pogląd *finitum est capax infiniti*) luteraniskiej chrystologii oraz soteriologii; w nauce o → *communicatio idiomatum* (I) odnośnie do Jezusa Chrystusa o. reform. podkreślała gł. jej sens werbalny (U. → Żwingli) lub symboliczny, natomiast Kalwin odnosił ją wyłącznie do funkcji Słowa Wcielonego (Logosu) jako pośrednika; chrystologia tego typu miała w konsekwencji duży wpływ na reform. naukę (i znane spory teol. z tym związane) o wieczery Pańskiej, podkreślając jedynie symboliczną obecność Jezusa Chrystusa w postaciach eucharyst. (ciało uwielbionego Chrystusa znajduje się w niebie); od 1586 i dysputy z luteranami w Montpéliardzie w o. reform. ważne miejsce zajmuje nadto → predestynacja (II 3; zwł. podwójna).

O. reform. nie była jednolita; tworzyły ją 2 grupy teologów zw. kalwińskimi arystotelikami, m.in. J.H. → Alsted, Th. de → Beza, B. → Keckermann, S. Lubbertus, D. Pareus, Z. Ursinus, G. Zanchi, opierający się na elementach filozofii Arystotelesa, oraz kalwińskimi ramistami – jak: J. → Arminius, H. → Bullinger, J. Piscator, A. Polanus, P. Ramus, J. Sturm, Th. Zwinger, stosujący w teologii metodę syntetyczną, a w naukach prakt. – analityczną. Nasilające się rozbieżności doktrynalne i eklezjalne kalwinizmu usiłował przezwyciężyć ostatecznie → dordrechcki synod (1618-19), odcinając się od poglądów arminian (→ arminianizm) i powracając do teol. myśli Kalwina oraz uchwalając 5 istotnych artykułów o. reform.; za jej ostatnie dzieło uważa się *La théologie chrétienne, et la science du salut, ou l'exposition des vérités que Dieu a révélées aux hommes dans la Sainte Ecriture* (I-II, A 1702) B. Picteta.

W. Neuser, G. Hornig, HDTh II 306-349, III 89-94; J. Rohls, EKLn III 959-966; O. Fatio, TRE XXV 485-497 (bibliogr.); J. Stahl, KChJ 171-177; Th. Kaufmann, RGG VI (2003<sup>4</sup>) 702-708 (bibliogr.); R.A. Muller, ECh III 878-882; P. Janowski, JPEDE 389-421 (bibliogr.).

Stanisław Józef Kozła

IV. W KOŚCIOŁACH ANGLIKAŃSKICH – od samego początku unikano tworzenia zamkniętych definicji zagadnień teol.; anglikanie nie sformułowali nowych dogmatów, ale stworzyli podstawy doktryny mające obowiązywać wszystkich członków Kościoła (→ *Anglikańskie artykuły*); dopuszczając jednocześnie różnorodność sformułowań teol., uważali, że

w ten sposób lepiej wyrażają bogactwo prawd chrześc.; takie założenia przyjęte już u początków istnienia Kościoła anglik., zwł. przez przyjęcie 1534 *Act of Supremacy* (na mocy którego król Anglii stał się „jedyną i najwyższą głową Kościoła”) oraz 1549 *Act of Uniformity* (skasowanie rytu rzym. i tradycyjnych obrzędów diecezji ang. oraz wprowadzenie nowej liturgii oprac. przez Th. → Cranmera) wytworzyło możliwość co najmniej wielotorowej interpretacji teologii chrześc. (kat. i ewang.); największy wpływ na ukształtowanie się anglik. teologii w pierwszym okresie jej formowania miał abp Canterbury Cranmer (→ anglikański Kościół); pod jego wpływem powstały pierwsze wersje → *Common Prayer Book* (po kilku modyfikacjach uzyskała ostateczną formę 1662); wpływy luteraniskie, kalwińskie i kat. dały się zauważyć w formowaniu się anglik. o.; celem uniknięcia indyferentyzmu i subiektywizmu przyjęto za podstawę zgodę wiernych (*consensus fidelium*; ang. *agreement*) w odniesieniu do zagadnień teol. i życia rel.; wszelkie zagadnienia sporne starano się rozwiązywać na drodze porozumienia przedstawicieli hierarchii kośc. i świeckich; na tak rozumianą o. składały się: NT, Tradycja (symbole: apost., nic. i atanazański oraz nauka Soborów: Nic., Konstant., Efes. i Chalced. – tzw. *consensus patrum*) i „zdrowy rozsądek” (*common sense*), który pozwala ocenić słuszność ustaleń doktrynalnych lub praktyk rel.; tak rozumiana o. anglik. jest ukierunkowana liturgicznie, gdyż szczególną rolę w jej zachowaniu i przekazywaniu pełni *Common Prayer Book*; takie założenia doprowadziły do ukształtowania się 3 gł. nurtów eklezjalnych: → High Church (nieakceptujący kalwińskiej interpretacji prawd wiary; → kalwinizm), Broad Church (sytuuje się między nauczającymi doktryn kat. i ewang.), → Low Church (w łączności z szeroko rozumianym → purytanizmem) i powstania → oksfordzkiego ruchu (zrodził się w XIX w. w ramach orientacji kat.); każdy z nich przyjął sobie właśc. kanon fundamentalnych twierdzeń teol., praktyk życia rel. i liturgii, a wokół nich budował oraz rozwijał swoją teologię; przedstawiciele każdego z tych nurtów zaczęli wyróżniać zagadnienia podstawowe, których zachowywanie można określić mianem zgodności ortodoksyjnej (tożsamości anglik.), oraz 2-rzędne, charakterystyczne dla poszczególnych wspólnot (akceptowane jedynie przez wybrane wspólnoty konfesyjne); tym samym o. anglik. jest „wszechstronna” (*comprehensive*) i dopuszcza różne opinie, nawet ze sobą sprzeczne.

Obecnie Kościoły anglik., przyjmując *comprehensiveness* o., tworzą *Anglican Communion*, uważają się za rodzinę Kościołów funkcjonującą w ramach Kościoła Chrystusowego, zachowującą o. – naukę zgodną z tradycją Kościoła apost. oraz pozostającą w jedności sakramentalnej wzajemnie między sobą i stolicami biskupimi w Canterbury i Yorku; jak u swych początków, tak i obecnie anglikanie unikają zbytnej precyzji przy określaniu istotnych dla anglik. o. zagadnień, pozostając wiernym założeniom kośc. *via media*.

E.W. Watson, *The Church of England*, Lo 1914, 1961<sup>3</sup>; G.W.O. Addleshaw, *The High Church Tradition. A Study in the Liturgical Thought of the Seventeenth Century*, Lo 1941; Ph. Hughes, *The Reformation in England I-III*, Lo 1950-54, 1963<sup>3</sup>; S.C. Carpenter, *The Church in England 1597-1688*, Lo 1954; J.C. Wand, *Anglicanism in History and Today*, Lo 1961; *From Uniformity to Unity 1662-1962*, Lo 1962; L. Hunter, *The English Church*, Harmondsworth 1966; B. Lautz, *The Doctrine of the Communion of Saints in Anglican Theology 1833-1963*, Ot 1967; L. Klein, *Die Kirche von England und die Anglikanische Kirchengemeinschaft*, KonKun 475-509; M. Simon, *L'anglicanisme*, P 1969; B.C. i M. Pawely, *Rome and Canterbury through Four Centuries. A Study of the Relations between the Church of Rome and the Anglican Churches 1530-1981*, Lo 1981; M. Marshall, *The Anglican Church Today and Tomorrow*, Lo 1984; P. Jaskóla, KChJ 178-188; G. Rowell, F.C. Senn, H.Ch. Schmidt-Lauber, ECh I 491-492, V 794-795; S. Nowosad, JPEDE 33-60; W.A. Purdy, Th.A. Schnitker, S. Sykes, LThK I (2006) 660-665.

Paweł Janowski

V. W JUDAIZMIE – termin o. pojawił się dopiero 1795 i wkrótce się upowszechnił w konfrontacji z tendencjami oświeceniowymi (Haskalah) i zmianami wprowadzanymi przez judaizm reform.; odniesiono go do rel. wierzeń i praktyk Żydów mieszkających w Europie Środk. i Wsch., którzy po-